

dručju Zagreba (osnovne škole na Pantovčaku, Jakubovcu i u Voltinom naselju, Fakultet elektrotehnike i računarstva), Karlovca (OŠ Švarča, Srednjoškolski centar), Vinkovaca, Gospića, Bregane te u slavonskim selima, podigao je i studentski dom Stjepan Radić u Zagrebu, obnovio onaj u Cvjetnom naselju, izgradio Brodarski institut te niz poslovnih objekata u Zagrebu, Karlovcu, Gospiću, Kumrovcu, Virovitici, i dr.

Niskogradnja se u poduzeću počela razvijati u drugoj polovici 1950-ih. Iako je specijalizirani odjel (Hidrotehna) osnovan 1977., Tempo je do tada sudjelovao u gradnji više objekata cestovne i željezničke infrastrukture (Most mladosti preko Save u Zagrebu, dio autoceste između Popovače i Kutine, dijelovi željezničke pruge i pružni tunel između Knina i Zadra), a izveo je i objekte vodoopskrbe u Zagrebu (crpilište Mala Mlaka i više vodosprema), Banjoj Luci (postrojenje) te Vukovaru (vodo-toranj). Poduzeće se bavilo i regulacijom riječnih tokova gradnjom odteretnih kanala (Odra–Sava, Lonja–Strug) te riječnih pristaništa (u Sisku, Vukovaru, Osijeku).

Od 1965. sudjelovao je u gradnji različitih objekata visokogradnje u SR Njemačkoj. Među prvim izvedenim projektima bila su stambena naselja u Kölnu i Mannheimu te hotel International u Stuttgartu, zgrada za smještaj medicinskih sestara uz bolnicu u Frankfurtu, tada najviša zidana stambena zgrada u Njemačkoj. Za potrebe izvođenja investicijskih radova u inozemstvu poduzeće je 1970. osnovalo Tempobau GmbH sa sjedištem u Frankfurtu na Majni. Građevinske radove, često u suradnji s drugim građevinskim poduzećima, od druge polovice 1960-ih Tempo je obavljao u Libiji (sveučilišni centar i studentski grad u Benghaziju), tijekom 1970-ih započeo je i dijelom izgradio termoelektrane i transformatorska postrojenja u Iraku (Basrah), Iranu (Mashhad) i Libiji (Derna, Tobruk), a 1980-ih je radove izvodio i u Čehoslovačkoj (hoteli Panorama i Forum te rekonstrukcija i dogradnja hotela Palace u Pragu).

Zbog gubitaka u poslovanju u prvoj polovici 1980-ih provedena je nova reorganizacija poduzeća te se 1985. broj OOUR-a smanjio na pet. Gradnja se intenzivirala u drugoj polovici 1980-ih. Poduzeće je tada gradilo turistički centar na Bjelolasici te hotel Sheraton u Zagrebu; za potrebe Univerzijade 1987. u Zagrebu Tempo je sudjelovao u gradnji, rekonstrukciji i obnovi stadiona u Maksimiru, sportsko-rekreativskih centara Jarun, Šalata i Mladost, sportskih dvorana Trešnjevka i Matematičko-informatičkog obrazovnog centra na Jordanovcu, Informativno-akreditivnog centra na Zagrebačkom velesajmu. Osobito zahtjevan projekt bila je gradnja Vojne bolnice u Dubravi, otvorene 1988., koju je gradio zajedno s poduzećima Industrogradnja i Monter.

Potkraj 1991. poduzeće je zapošljavalo 3470 radnika. Promjenom društvenog uređenja, Tempo je

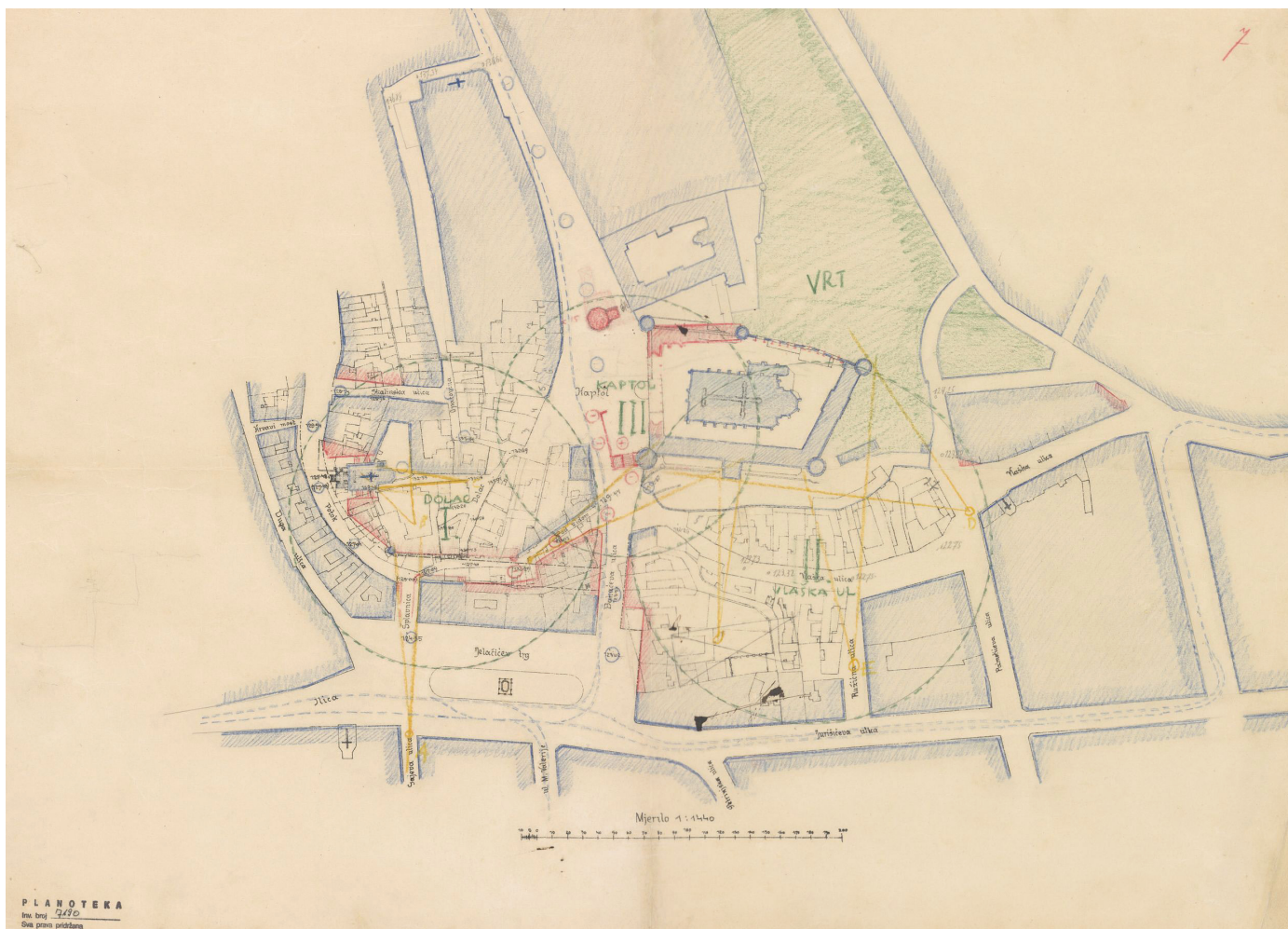
1992. završio proces pretvorbe i privatizacije i postao dioničko društvo. U drugoj polovici 1990-ih osnovana su još tri vezana društva: Tempo – Bihać, Tempo – inženjering u Zagrebu te u mješovitom vlasništvu Tempo – Vranica udruženo s društvom Vranica d. o. o. u Mostaru. Do slabljenja poslovanja došlo je već 1990. kada se smanjila potražnja za građevinskim uslugama, a od 1991. zbog ratnih okolnosti stali su i građevinski radovi u inozemstvu te u ratom zahvaćenim područjima Republike Hrvatske. Vjerojatno djelomično i zbog nedovoljno razrađenog i nedefiniranog programa razvoja društva, dobit je od 1995. padala, od početka 2000-ih društvo je poslovalo negativno, a nakon stečaja 2020. likvidirano je.

LIT.: D. Kovačec: *Betonara Tempo u 1964. godini*. Građevinar, 16(1964) 11, str. 400–405. — *25 godina građevinarstva socijalističke Jugoslavije*. Beograd, 1970. — *Tempo 1948–1978*. Zagreb, 1978. — T. Odak: *GRO »Tempo« u stanogradnji*. Građevinar, 40(1988) 12, str. 557–559.

L. Šojat

teorija i povijest arhitekture, grana arhitekture koja istražuje nastanak, razvoj, doživljaj i prosudbu arhitektonskog djela. Misao o arhitekturi pokreće, usmjerava i upravlja arhitektonskim stvaralaštvom. Područje teorije i povijesti arhitekture se time pozicionira kao središnji segment kompleksne i inkluzivne arhitektonske discipline te služi kao konceptualni temelj na koji se oslanja aktualna kreacija i arhitektonska produkcija. To je područje ujedno i točka prepleta više zasebnih, no međusobno srodnih istraživačkih grana, od kojih svaka ima svoj specifičan fokus, pristup i način sagledavanja integralnog arhitektonskog fenomena, a to su: povijest arhitekture, → zaštita graditeljskog nasljeđa, → arhitektonska kritika te arhitektonska teorija.

Povijest arhitekture kao klasična akademska grana posvećena je istraživanju povijesnog razvoja arhitekture, odn. analizi izabranih primjera iz pojedinih povijesnih razdoblja koje sagledava u stilskom i prostorno-morfološkom smislu te u pogledu njihova odnosa s pripadajućim društveno-povijesnim i duhovno-kulturnim kontekstom. **Zaštita graditeljskog nasljeđa** srodna je grana koja spaja znanstvenoistraživačku i stručnodjelatnu komponentu te skrbi o očuvanju i primjerenoj obnovi povijesnih arhitektonskih i urbanističkih kulturnih dobara. **Arhitektonska kritika** posvećuje se preciznoj deskripciji, analizi i valorizaciji arhitektonskog djela u pogledu njegovih formalno-estetskih i konstruktivno-tehničkih aspekata te u pogledu njegova odgovora na aktualne društvene prilike i očekivanja. **Teorija arhitekture** uspostavlja produktivne konceptualne modele i operativne strategije za profiliranje i usmjeravanje arhitektonske prakse i produkcije. Proučavanjem iskustva prošlosti i projekcijom mogućih scenarija budućnosti, a ponajprije integralnom analizom sadašnjosti, teorija arhitekture istražuje moguće puto-

TEORIJA I POVIJEST
ARHITEKTURE,
Viktor Kovačić, projekt za
regulaciju Kaptola, 1908.,
Zagreb, MKM, Zbirka
ostavštine arhitekta Viktora
Kovačića, ekultura.hr

ve daljnjeg razvoja arhitekture i promišlja primjerene načine arhitektonskog djelovanja i interveniranja u danom društvenom trenutku. U dinamičnom i dijalektičkom odnosu teorije i prakse, u kojem teorija nerijetko konceptualno prednjači, važno je imati na umu da se konačno opravdanje i cilj arhitektonske teorije nalazi u samom arhitektonskom djelu, u konkretnom projektantskom ostvarenju. Prožet teorijskom mišlju i intencijom, arhitektonski objekt tada i sam postaje svojevrsni »teorijski objekt« (teorijom ispunjen objekt), a kao takav ujedno i jedinstvena »forma znanja« koja svoje korisnike podučava izravnim osobnim prostornim iskustvom i doživljajem. To ujedno potvrđuje tezu o arhitekturi kao jednom od najsugestivnijih umjetničkih medija, koji se spoznaje življenjem i bivanjem te stoga izravno i neposredno oblikuje ljudsko iskustvo, mišljenje i razumijevanje.

Teorija i povijest arhitekture u Hrvatskoj – počeci

Područje teorije i povijesti arhitekture u hrvatskom se kulturnom prostoru počelo znatnije razvijati u drugoj polovici XIX. st., ponajprije u sklopu povijesti arhitekture i misli o arhitektonskim spomenicima i očuvanju graditeljskog nasljeđa. Istraživanja

tog područja preklapaju se sa srodnim disciplinama povijesti umjetnosti i arheologijom, pa su najraniji radovi potekli od stručnjaka toga miljea, poput → Ise Kršnjavog, te konzervatora kao što su Vicko Andrić i Frane Bulić. Njima su se ubrzo pridružili i arhitekti posvećeni problematici zaštite graditeljskog nasljeđa, primjerice → Ćiril Metod Iveković. Važnu ulogu u razvoju te problematike u nas imala je na prijelazu iz XIX. u XX. st. znamenita bečka škola povijesti umjetnosti, s istaknutim predstavnicima Franzom Wickoffom, Aloisom Rieglom i Maxom Dvořakom, koji su novim konceptima donijeli zaokret u pristupima i vrednovanju povijesnih spomenika i utjecali na tumačenje povijesti arhitekture i tretiranje graditeljskog nasljeđa.

Pod uplivom bečke struje svoj je pristup graditeljskoj baštini oblikovao i → Viktor Kovačić, presudan za razvoj lokalne arhitektonske misli i produkcije, kao i cjelokupne hrvatske arhitektonske scene. Pitanjima tretmana graditeljskog nasljeđa Kovačić se sustavno posvetio kroz praksu, a o načelnim je pristupima javno istupao potaknut konkretnim situacijama, ponajprije u znamenitome kaptolskom slučaju rušenja Bakačeve kule i dijela renesansnog

obrambenog obruča oko neogotizirane zagrebačke katedrale. Obnovu je, nakon potresa 1880., proveo → Hermann Bollé prema tada važećem načelu jedinstva stila, čime je izvorno stilski slojevita katedrala poprimila ujednačeni neogotički izgled sa simetrično komponiranim monumentalnim pročeljem sa zvonnicima, koje je, prema mišljenju Kršnjavoga, trebalo biti široko pokazano i oslobođeno vanjskog povijesnog obrambenog prstena. Zagovarajući pak autentičnu vrijednost svih izvornih povijesnih slojeva i pripadajućih povijesnih prostora, Kovačić se tomu oštro suprotstavio, s uporištem u znanstvenim argumentima novoga bečkog pristupa. To je otvorilo žustru i argumentiranu javnu polemiku u kojoj su se brusile pozicije i artikulirala stajališta, a čime se ujedno profilirala i cjelokupna problematika zaštite. Neuspjeh obrane Bakačeve kule i njezino rušenje 1906. te naknadno spoznato nezadovoljavajuće prostorno stanje kaptolskoga trga otvorili su sljedeću liniju Kovačićeva angažmana u području zaštite u vidu prijedloga konkretnih kreativnih intervencija na vrijednim povijesnim građevinama. Kovačićevim je zauzimanjem potaknut 1908. raspis arhitektonskog natječaja s temom restitucije povijesnog prostora i izvornih građevnih odnosa ispred katedrale. Tako je pokazao spektar djelovanja educiranog arhitekta u području teorije i povijesti arhitekture – od dubinskog poznavanja, analize i ispravnog vrednovanja povijesne građevine, preko teorijskog promišljanja i utemeljenja u aktualnim relevantnim konceptima i pristupima u problematici zaštite, artikuliranja vlastitih pozicija i njihova prezentiranja putem pisane riječi i javne diskusije do kreativne projektantske reakcije na sagledani problem i njegovu prostorno-oblikovnu kompenzaciju i nadgradnju. Time je Kovačić postavio model sveobuhvatnog arhitektonskog pristupa koji će slijediti i potvrđivati buduće generacije.

Osim u domeni graditeljskog nasljeđa, Kovačić je zadužio teorijsko-povijesno područje i u segmentu arhitektonske teorije. U prvome broju umjetničkog časopisa *Život* objavio je 1900. članak *Moderna arhitektura* kojim je postavio temelje razvoja ovdašnje modernističke arhitektonske kulture i naznačio obrise njezine teorije. I tim se njegovim angažmanom nastavila produktivna i inspirativna veza Beča i Zagreba. U tom se aspektu iščitava ponajprije utjecaj Kovačićeva neposrednoga bečkog učitelja, arhitekta Otta Wagnera i teorijski aktivnoga bečkog arhitekta Adolfa Loosa, a i njihova prethodnika, njemačkog arhitekta i teoretičara Gottfrieda Sempera. U članku Kovačić inauguriira i podcrtava presudna stvaralačka načela i vrijednosti koje bi trebala slijediti relevantna suvremena arhitektonska produkcija. Glavne komponente njegove stvaralačke metode pritom su funkcionalnost i praktičnost, konstruktivna i materijalna logičnost, senzibilnost za konkretni urbani i prirodni kontekst i uvažavanje graditeljskog nasljeđa – temeljne ideje koje će

prožimati Kovačićevo arhitektonsko stvaralaštvo ranoga XX. st., ali koje će dovesti i do autentičnog procvata hrvatske moderne arhitekture međuratnog razdoblja, idejno je podupirati i u poslijeratnom razdoblju te postati njezine trajne vrijednosti. Zahvaljujući svemu navedenom, Kovačić je prepoznat kao otac hrvatske moderne arhitekture.

Arhitektonsku scenu Kovačić je zadužio i sudjelovanjem u pokretanju ključnih strukovnih udruženja. Uz → Stjepana Podhorskog, → Vjekoslava Bastla i → Edu Šena bio je osnivač → Kluba hrvatskih arhitekata (1905) kao poligona angažiranog promišljanja i kritičkog reagiranja na aktualne probleme radi promicanja digniteta struke i u obranu najviših stvaralačkih vrijednosti i ideala. Jedna od važnih tekovina Kluba bila je i zagovaranje provedbe arhitektonskih natječaja kao najboljega mehanizma postizanja arhitektonske kvalitete.

Međuraće

Osnutkom Tehničke visoke škole u Zagrebu 1919 (od 1926. → Tehnički fakultet; sv. 4) s pripadajućim Arhitektonskim odjelom, središnje mjesto za razvoj područja teorije i povijesti arhitekture postala je Katedra za teoriju i povijest arhitekture. Tijekom vremena katedra je mijenjala ime, ali se trajno skrbi za promicanje, razvoj i profilaciju teorijsko-povijesne tematike i kritičko-teorijskog diskursa. Na Tehničkoj visokoj školi djelovao je i V. Kovačić (1920–24), čime su njegove ideje bile duboko usađene u prve studentske generacije, pomažući školi da postane ključnim rasadnikom konzistentne arhitektonske misli.

Već je u prvim akademskim godinama Tehničke visoke škole snažan naglasak bio na kolegijima povijesti arhitekture i umjetnosti, koje su predavali istaknuti nastavnici: arhitekti E. Šen, Č. M. Iveković, Petar Fetisov i povjesničar umjetnosti → Petar Knoll, koji je započeo i formalnu poduku teorije arhitekture kolegijima Estetika i Nauka o arhitekturi. Nastavu iz teorije arhitekture je nakon Knolla nastavio 1943. → Andre Mohorovičić, dok je kolegije povijesti arhitekture preuzeo → Juraj Denzler. Tematika zaštite graditeljskog nasljeđa je u poduci bila prisutna kontinuirano, u početku putem kolegija Načela za čuvanje spomenika i Čuvanje građevnih spomenika te kolegija terenske nastave, a te su teme pokrivali Iveković, Knoll, Mohorovičić, Denzler i dr. Nastavnicima iz područja teorije i povijesti arhitekture zarana se pridružio → Alfred Albini kolegijem Arhitektura najnovijeg doba.

U duhu Kovačićevih teorijskih smjernica u smislu praktičnosti i logičnosti, tj. funkcionalnosti i konstrukcijske racionalnosti, obogaćenih naslijeđenim urbanim i povijesnim vrijednostima, u međuratnom razdoblju došlo je do proplamsaja moderne arhitekture u svim urbanim slojevima i svim hrvatskim regijama. Mnogi arhitekti, gotovo svi glavni protago-

nisti toga razdoblja, uz svoj su se stručni angažman istodobno bavili i kritičkim i publicističkim radom, pišući teorijske članke, kritike o djelima suvremenika, zapise o vlastitim djelima i razmišljanjima, te izdavalj publikacije i sudjelovali na arhitektonskim i likovnim izložbama. Njihov je rad obilježio arhitektonsku kritiku između dva svjetska rata i potvrdio pojavu preklapanja stručnog i teorijskog djelovanja. Svojim napisima istaknuli su se arhitekti A. Albini, → Vlado Antolić, → Hugo Ehrlich, → Drago Ibler, → Slavko Löwy, → Josip Pičman, → Stjepan Planić, → Vladimir Potočnjak, → Josip Seissel, → Egon Steinmann, → Zdenko Strižić, E. Šen, → Vladimir Turina, Marko Vidaković, → Ernest Weissmann, → Ivan Zemljak i dr. U tekstovima pokrivaju različite teme – od prezentacija najnovijih projekata i realizacija, analiza rezultata arhitektonskih natječaja, diskusija o društvenim zadaćama i odgovornosti nove arhitekture do zaokruženih pregleda i ocjena ostvarenja i cjelokupnog modernističkog fenomena. S. Planić izdao je 1932. utjecajnu publikaciju *Problemi savremene arhitekture*, u kojoj je objavio niz projekata, teorijskih postavki i tekstova 19 autora o shvaćanju moderne arhitekture, obrazlažući njezinu temeljnu logiku i svrhu. Teorijskim i kritičkim pregledima ističe se i M. Vidaković koji je 1933. u ljubljanskom časopisu *Arhitektura* objavio niz članaka o prirodi i poanti nove arhitekture i urbanizma, povezujući ih s potrebama i razvojem društva: *Arhitektura kao simbol, Prolegomena principu urbanizma, Arhitektura i društvo* i dr. Vidaković također problematizira pitanje odnosa nove arhitekture i povijesnog nasljeđa u tekstovima *Zar moderna arhitektura u Dalmaciji?* te *Zagrebački Kaptol kao urbanistički problem*.

Uz arhitekta, nastup moderne arhitekture pratili su i komentirali povjesničari umjetnosti, likovni umjetnici, književnici, novinari, među kojima se ističu Ljubo Babić, Vinko Brajević, Josip Draganić, Antun Jiroušek, P. Knoll, → Ljubo Karaman, Miroslav Krleža, Bogdan Rajakovac, Kosta Strajnić, Gjuro Szabo, i dr. Knoll je primjerice zadužio područje arhitektonske teorije esejom *Ideologija moderne arhitekture* (ljubljska *Arhitektura*, 1933), u kojem modernu arhitekturu, uz stilske analize, sagledava i kao produkt društvenih konstelacija i silnica; Krleža je napisao znameniti esej *Slučaj arhitekta Iblera* (*Književna republika*, 1925) a Babić pregled *Pola vijeka hrvatske umjetnosti* (Pečat, 1939). Tema odnosa moderne arhitekture i tradicionalne dalmatinske gradnje, posebice one u Dubrovniku, iznesena je kroz polemiku K. Strajnića i V. Brajevića, koja se vodila 1930. i 1931. u splitskim novinama *Novo doba*, a koja je objavljena i u posebnoj publikaciji *Misli o čuvanju dalmatinske arhitekture* s predgovorom F. Bulića 1931. Napisali o arhitekturi objavljivali su se u stručnim časopisima, knjigama, revijama iz raznih područja kulture, čak i u dnevnim novinama. Posebice su se isticali domaći časopisi *Grđevinski vjesnik*, *Tehnički list*,

Tehnički vjesnik, *Hrvatska revija*, *Književnik*, *Književna republika*, *Revija Zagreb*, *Vijenac*, *Pečat*, *Novo doba*, ljubljanska *Arhitektura*, i dr.

Uz publikacije, važna platforma za prezentaciju moderne arhitekture bile su česte izložbe, kojih je u doba međuraća organizirano više od četrdeset. Prezentirajući rezultate pojedinih arhitektonskih natječaja, preglede recentnih realizacija te cikluse višegodišnje produkcije, bile su poligon kritičkog sagledavanja i rasprava o značajkama, zadatcima, mogućnostima i smjerovima daljnjeg arhitektonskog razvoja. U tom je smislu bila važna velika arhitektonska izložba 1932. u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu, s promocijom novih ideja i pregledom do tada realiziranih ostvarenja, te velika retrospektivna izložba Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1888–1938. održana 1938., sa snažno zastupljenom arhitektonskom dionicom i pratećim katalogom.

Osobito važnu ulogu u izlagačkom, publicističkom i sveukupnom umjetničkom i društvenom djelovanju imale su izložbe i razvedena aktivnost → Udruženja umjetnika Zemlja, pod vodstvom Krste Hegdušića i D. Iblera, koje odlikuje posvećenost socijalnim pitanjima i istraživanju modaliteta umjetničkog angažmana u rješavanju društvenih problema. Tijekom djelovanja, 1929–35., skupina Zemlja održavala je redovite godišnje izložbe na kojima su uz umjetnike sudjelovali i arhitekti, prezentirajući mogući arhitektonski pristup i doprinos aktualnim društvenim temama. Uz izložbe sustavno su se organizirala i javna predavanja i diskusije te izdavale publikacije, obogaćujući tadašnji arhitektonski kritičko-teorijski diskurs.

U suradnji sa skupinom Zemlja važnu je ulogu imala i njezina pridružena arhitektonska jedinica → Radna grupa Zagreb, osnovana na poticaj E. Weissmanna s članovima V. Antolićem, J. Pičmanom, J. Seisselom, Viktorom Hećimovićem, Zvonimirom Kavurićem, Bogdanom Teodorovićem. Djelovala je razmjerno kratko (1932–34), no sa znatnim doprinosima na teorijskom planu. S originalnim istraživanjima fokusiranim na stanje siromašnih gradskih predgrađa i mišlju o mogućim scenarijima razvoja grada u sprezi s izraženim socijalnim aspektima, skupina je aktivno sudjelovala na IV. kongresu CIAM-a 1933. kao nacionalna sekcija za tadašnju Jugoslaviju, što je hrvatsku arhitekturu upisalo u mrežu najrelevantnijih međunarodnih arhitektonskih događanja.

Za teorijsko-povijesno područje nezaobilazno je djelovanje D. Iblera kao voditelja → Arhitektonskog odjela Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu 1926–43. Uz već afirmirani Arhitektonski odjel Tehničkoga fakulteta u Zagrebu, tzv. Iblerova škola predstavljala je drugi ključni arhitektonski pedagoški rasadnik u međuratnom razdoblju u nas. Specifičnost Iblerove škole bila je pretežna umjetnička profilacija studija, usmjerenost na suvremenu arhitekturu

te na rad sa stručno afirmiranim polaznicima, nerijetko na njihovim stvarnim, konkretnim projektima. U specifičnoj formi grupnog rada sa samim Iblerom, razvijale su se produktivne diskusije i poticao razvoj kritičke misli. Napredni polaznici te škole, zajedno s diplomantima Tehničkoga fakulteta, predani progresivnoj modernoj arhitekturi oslonjenoj o ideje funkcionalizma i konstruktivne logike, umjetnički oplemenjenoj lokalnim nasljeđem te prožetoj humanističkim idejama i ambicijom društvenog angažmana, pridonijeli su stvaranju specifičnog fenomena Zagrebačke škole arhitekture.

Razdoblje nakon II. svj. rata

Stanka tijekom II. svj. rata i realnost poslijeratnog trenutka, s radikalnim društveno-političkim promjenama i preokretom ideoloških okvira, donijeli su niz izazova za arhitekturu i njezinu teorijsko-povijesnu platformu. Uspostavom novoga socijalističkog ustroja moderna se arhitektura suočila s imperativom obrane svojih idejnih temelja. Novi je politički i ideološki sustav zahtijevao izravnu i čitku oblikovnu legitimaciju u umjetnostima te nametnuo socijalistički realizam kao odgovarajući oblikovni izraz. U takvom se kontekstu naslijeđena modernistička kultura i moderna arhitektura borila za opstanak. Njezino temeljno obilježje, funkcionalizam, najviši su partijski krugovi oštro kritizirali, kao isprazan, mehanički, lišen »istinske punine i sadržaja«, ocijenivši ga kao »jasan označitelj dekadentnog buržoaskog Zapada«. U uvjerenju da su funkcionalnost i konstruktivna logičnost, njegovani u razdoblju između dva svjetska rata kao temeljni alati u rješavanju socijalnih problema, ispravan način djelovanja i u novim prilikama, arhitekti su započeli obranu modernističkog aparata. U smislu te obrane se najizravnije eksponirao i najkonstruktivnije zauzeo teorijski arhitektonski diskurs.

Kao tadašnji profesor teorije arhitekture na Arhitektonskom odjelu Tehničkoga fakulteta, A. Mohorovičić je 1947. istupio antologijskim tekstom *Teoretska analiza arhitektonskog oblikovanja*, u kojem brani modernističku tradiciju hrvatske arhitekture i u tom smislu nadahnuto konstruira koncept »poopćenog funkcionalizma« kao njezina središnjega konceptualnog određenja. Tim konceptom Mohorovičić precizno upućuje na istinsku prirodu i trajno usmjerenje ovdašnje arhitekture da osim brige za funkciju, ekonomičnost i konstrukciju bezrezervno obuhvaća i mnoge druge relevantne slojeve, poput povijesti i tradicije građenja, estetike i regionalne morfologije, društvenog i kulturnog značenja, te psihološku dimenziju i sveobuhvatnu fenomenološku kvalitetu. Tako nadopunjen i poopćen, ovdašnji se funkcionalizam, prema Mohorovičiću, pokazuje kao neosporivo legitiman i posve primjeren alat za izgradnju novoga socijalističkog društva. Taj se inventivni teorijski koncept, unatoč tomu što su ga politički delegirani kritičari pokušavali ospori-

ti, na kraju pokazao kao dostatno uvjerljiv argument te je hrvatskoj arhitektonskoj sceni otvorio put nastavka modernističkog arhitektonskog razvoja.

Lansiranje Mohorovičićeva koncepta i teorijska rasprava koja je slijedila odvijali su se u prvim brojevima netom osnovanog časopisa → *Arhitektura*, koji je u Zagrebu pokrenuo i bio glavnim urednikom (1947–51) → Neven Šegvić. Tadašnja Šegvićeva strateška urednička intervencija iznesena u *Napomenama redakcije* 1948. stala je u obranu Mohorovičićevih teza i osnažila modernističko usmjerenje hrvatske arhitekture. Omogućavanju te stvaralačke slobode, izvojevane na teorijskom planu, pridonijela je i promjena političke klime 1948., tj. odvajanje Jugoslavije od sovjetske političke orbite.

Osim što je podupro Mohorovičićev teorijski okvir za daljnji razvoj domaćeg arhitektonskog modernizma, Šegvić je teorijskim i kritičkim radom dodatno profilirao njegove idejne okosnice, i sam razrađujući slojeve poopćenja o kojima je Mohorovičić govorio. Vlastitim je analizama Šegvić upućivao na »astilski« karakter hrvatske arhitekture, uvjeren da ono što ju bitno određuje nije neki konkretni oblik, izraz, pojavnost ili stil, nego konceptualni kostur i idejna struktura, odn. podliježuća »stvaralačka metoda«. Nju pak određuju tri bitna momenta: kulturno nasljeđe, autohtoni ambijent i zahtjevi suvremenosti. Te je karakteristike hrvatske arhitektonske tradicije elaborirao u mnogobrojnim tekstovima, među kojima se u tom razdoblju ističu *Stvaralačke komponente arhitekture FNRJ (Arhitektura i urbanizam, 1950)* i *Arhitektonska moderna u Hrvatskoj (Republika, 1952)*. Svoja je istraživanja provodio od 1946. kao asistent i potom nasljednik A. Albinija na kolegiju Arhitektura najnovijeg doba na Arhitektonskom odjelu Tehničkoga fakulteta u Zagrebu, angažiran i na ostalim tadašnjim teorijsko-povijesnim kolegijima poput Arhitektura naroda FNRJ/SFRJ, Arhitektura FNRJ i čuvanje spomenika i dr. Uspostavljanjem časopisa *Arhitektura*, Šegvić je stvorio poligon za razvoj i kritičku profilaciju hrvatske arhitekture, koji će postojano usmjeravati arhitektonska zbivanja i postati središnjom strukovnom, kritičkom i teorijskom platformom. Šegvić je časopis urednički vodio, uz suradnju s J. Seisselom, kroz politički najdelikatnije godine, zadržavši mu smjer i određenje. Časopis je 1950. nakratko promijenio naziv u *Urbanizam i arhitektura*, no cijelo je vrijeme angažirano podupirao intenzivnu poslijeratnu modernističku arhitektonsku produkciju. Svoje je viđenje intenzivne poslijeratne modernističke arhitektonske produkcije Šegvić okružio antologijskom retrospektivnom izložbom Arhitektura u Hrvatskoj 1945–1985., koju je 1986. popratio na stranicama *Arhitekture* tekstom *Stanje stvari – jedno viđenje (1945.–1985.)*.

Nakon Šegvića, časopis *Arhitekturu* kao središnju strukovnu, kritičku i teorijsku platformu uređivač-

ki je vodio niz istaknutih arhitekata – V. Antolić, Krsto Filipović, → Zdravko Bregovac, → Zdenko Kolacio, → Vojteh Delfin i drugi – koji su, svaki sa svog stručnog i kritičkog gledišta, dodavali vlastite akcente. U početku se časopis sastojao od glavnog dijela o aktualnim natječajima, arhitektonskim i urbanističkim projektima i realizacijama te dijela s vijestima, a potom se, sredinom 1950-ih, uvriježio tematski pristup pojedinim brojevima, koji se zadržao do danas. *Arhitekturi* se 1954. na publicističkoj sceni pridružio i drugi istaknuti strukovni časopis → *Čovjek i prostor (ČIP)* specifičnog fokusa i profila, koji prati aktualnosti iz sfere arhitekture, urbanizma, dizajna i šire kulture građenja. Prvi urednik *ČIP-a* bio je → Zvonimir Marohnić, a slijedili su ga → Vjenceslav Richter, → Miroslav Begović i dr. Svaki sa svojom ulogom i zadaćom, oba stručna časopisa izlaze i danas, sustavno izgrađujući i podupirući arhitektonsku scenu i produkciju. Oba časopisa izdaje → Udruženje hrvatskih arhitekata (prije Društvo arhitekata Hrvatske) koje djeluje od 1951., isprva pod vodstvom J. Seissela. To krovno udruženje za organizaciju strukovnih interesa sljednik je dugog niza povijesnih društava još od 1878. kada je pokrenut → Klub inžinira i arhitekta u Zagrebu, a svojim se časopisima ujedno potvrdilo kao predvodnik izdavačke djelatnosti iz područja arhitekture i važan akter u razvoju teorijsko-kritičkog diskursa.

Uz ključne strukovne publikacije, teorijsko-povijesno područje nastavlja se razvijati djelovanjem Arhitektonskog odjela Tehničkoga fakulteta, odn. od 1956. Arhitektonsko-građevinsko-geodetskoga fakulteta. Tadašnju Katedru za povijest umjetnosti i arhitekture i dalje je vodio A. Mohorovičić, a u sklopu nje djelovali su J. Denzler, A. Albini, N. Šegvić, → Sena Sekulić-Gvozdanović, Melita Viličić i dr. Denzler je, uz Sekulić-Gvozdanović i Viličić, držao kolegije povijesti arhitekture, Mohorovičić teorije arhitekture, Albini je tumačio suvremenu svjetsku arhitekturu, a Šegvić suvremenu nacionalnu arhitekturu i temeljna načela zaštite graditeljske baštine. U nastavi posvećen povijesti arhitekture,

Denzler je istodobno u praksi bio projektant najčišće moderne arhitekture te je svoje poznavanje povijesnih oblika i povijesnih projektantskih načela pretakao u vrhunske modernističke realizacije. U tom smislu, Denzler i Albini nastavili su povijesno-suvremena amalgamiranja naslijeđena od svojeg učitelja Kovačića promičući objedinjenu zadaću teoretičara i praktičara. Bogato iskustvo u zahvatima konzervacije i rekonstrukcije povijesne arhitekture Denzler je nadopunjavao suvremenim projektantskim intervencijama. U sličnom je duhu, pokrivajući povjesničarsku i projektantsku liniju, djelovala i njegova suradnica S. Sekulić-Gvozdanović, koja je povijesno-teorijsko područje zadužila knjigom *Crkve-tvrđave u Hrvatskoj* (1994) te nizom od 250 članaka iz područja povijesti arhitekture i urbanizma, zaštite graditeljskog nasljeđa, tipologije urbanih struktura, povijesti vrtnih arhitekture, kao i prijevodima stručnih knjiga, među ostalim i *Sinteza u arhitekturi* Waltera Gropiusa (1961).

Katedri za teoriju i povijest arhitekture i umjetnosti u sklopu novoustrojenoga (1962) samostalnog → Arhitektonskoga fakulteta pridružili su se → Boris Magaš na kolegijima teorije arhitekture te → Vladimir Bedenko na kolegijima povijesti arhitekture i zaštite graditeljskog nasljeđa. Svoj su rad u širokom teorijsko-povijesnom području nastavnici razvijali putem nastave i terenskoga rada sa studentima, mnogobrojnih publikacija i stručnih radova s temama očuvanja nasljeđa, savjetničkog rada u stručnim tijelima i komisijama, sudjelovanja na domaćim i međunarodnim konferencijama i stručnim skupovima te putem znanstvenoistraživačkih projekata. Mohorovičić je vodio znanstveni projekt Tipologija povijesnog razvoja urbanih struktura na tlu Hrvatske, Šegvić Atlas arhitekture Republike Hrvatske 20. stoljeća, Bedenko Operativno istraživanje hrvatskih povijesnih gradova a Magaš Razvoj teorije arhitekture na hrvatskom etničkom području. Povijesno područje Bedenko je zadužio knjigom *Zagrebački Gradec, kuća i grad u srednjem vijeku* (1989), potom radom *Urbanistički razvoj Križevaca*

TEORIJA I POVIJEST ARHITEKTURE – 1. stranica iz knjige *Problemi savremene arhitekture* S. Planića, 1932;

2. naslovnica kataloga izložbe *Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1888–1938.*, 1938; 3. naslovnica časopisa *Arhitektura* iz 1947;

4. naslovnica časopisa *Arhitektura* iz 1986; 5. naslovnica knjige *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata* T. Premerla, 1989;

6. naslovnica časopisa *Čovjek i prostor* iz 1996; 7. naslovnica knjige *Arhitektura – Pristup arhitektonskom djelu* B. Magaša, 2013.

do sredine 19. stoljeća (1993) te nizom znanstvenih članaka i konzervatorskih studija (Požega, Vinkovci, Voćin, osječka Tvrđa i dr.). Teorijsku je tematiku Magaš obogatio nizom tekstova: *Prilog rješavanju problematike arhitektonskih zahvata unutar historijskih cjelina* (1965), *Saznanja i mogućnosti teorijske misli* (1986), *Putovi vlastitosti u arhitektonskoj teoriji* (1994), ali i nizom vrhunskih arhitektonskih ostvarenja zasnovanih na teorijskim postavkama, u kojima se može pratiti kontinuitet idejnih vrijednosti poopćenog funkcionalizma.

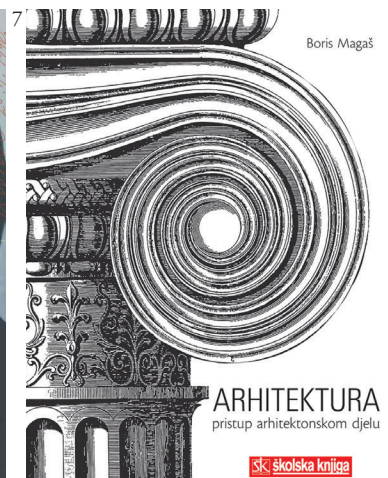
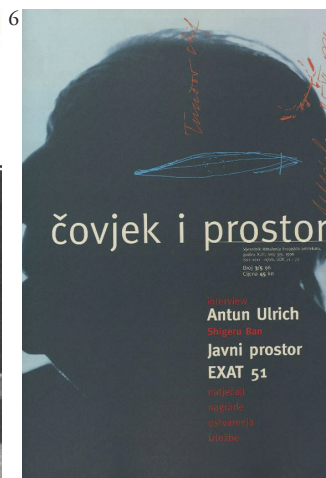
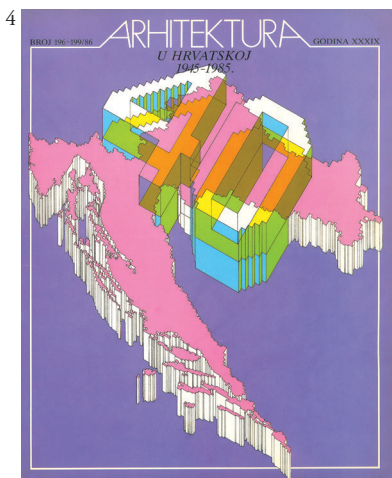
Za područje graditeljske baštine, koje je Hrvatskoj presudno zbog bogatstva naslijeđenoga urbanog i arhitektonskog tkiva, bilo je važno osnivanje poslijediplomskoga studija Zaštita i revitalizacija graditeljskog naslijeđa, koji su 1975. zajednički pokrenuli Arhitektonski fakultet u Zagrebu i Sveučilište u Splitu, s profesorima → Tomislavom Marasovićem, → Brunom Milićem i → Milanom Prelogom. Studij je promijenio ime u Graditeljsko naslijeđe 1981., kada su mu se pridružili Filozofski fakultet u Zadru i Građevinski fakultet u Splitu, a na njemu su djelovali T. Marasović, → Jerko Marasović, N. Šegvić, → Mirko Maretić, V. Bedenko i dr. Studij je, uz povremene prekide i restrukturiranja, djelovao do 2002. Bedenko je problematici zaštite graditeljskog naslijeđa istodobno pridonio i svojim dugogodišnjim vođenjem ljetnih škola arhitektonskog snimanja povijesnih gradova u Istri i drugdje, te njihovom dubinskom analizom i kritičkom interpretacijom.

Hrvatska arhitektonska kultura i modernistička tradicija bile su fokusom istraživanja i izvan fakultetske institucije. Kapitalne uvide i tumačenja donijela je knjiga *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata* (1989) → Tomislava Premerla, koja je doživjela više uzastopnih izdanja. U istraživanju tog razdoblja istaknuo se i → Aleksander Laslo, koji je nizom članaka i ogleda sustavno pokrio pojedine tematske cikluse i istaknuta poglavlja međuratne moderne arhitekture (*Arhitektura modernog građanskog Zagreba, Individualno stanovanje u Za-*

grebu od 1900. do 1940.; Viktor Kovačić: *promotor hrvatske moderne arhitekture* i dr.). Istaknutu je ulogu imao i povjesničar umjetnosti Radovan Ivančević, koji je uz antologijske obradbe povijesnog arhitektonskog stvaralaštva elaborirao i njegova modernistička poglavlja te osnažio temelje suvremene arhitektonske kritike.

Praćenje suvremenih arhitektonskih pojava i događanja u uznapredovalom kasnomodernističkom razdoblju sustavno se provodilo u stručnoj periodici, ponajprije časopisima *Arhitektura* i *Čovjek i prostor*. U tom razdoblju, 1970-ih i 1980-ih, na kulturnu su scenu stupili i novi pogledi, teme i teorijski koncepti postmoderne, izazivajući prihvaćene modernističke postulate, no zapravo tek propitkujući njihovu održivost i robusnost, nadopunjujući ih dobrodošlim novim perspektivama. Kao urednici koji su dali novi ton i svježe akcente časopisima u skladu s novim senzibilitetima ističu se → Marijan Hrčić, A. Laslo, → Branko Silađin, → Tomislav Odak, → Emil Špirić, → Vera Grimmer za *Arhitekturu*, odnosno → Davor Salopek, T. Premerl, → Nikola Polak, A. Laslo, → Andrija Rusan za *Čovjek i prostor*. Svojim se preciznim kritičkim analizama istaknula i → Antoaneta Pasinović, pišući o temama graditeljske baštine i problemima suvremene arhitekture, kao i izazovima očuvanja prostornih i urbanih cjelina. Teorijske teme, koje su u tom trenutku dobivale veću važnost, pokrivali su B. Magaš, → Andrija Mutnjaković, → Fedor Kritovac, → Ivo Maroević, N. Polak, Neven Mikac, Mladen Bošnjak, i dr.

U teorijskim smislu vrijedan je potez tadašnjega glavnog urednika časopisa *Čovjek i prostor* D. Salopeka, koji je 1978. pokrenuo ciklus razgovora sa živućim korifejima hrvatske moderne arhitekture te istaknutim protagonistima tadašnje arhitektonske scene o nizu aktualnih arhitektonskih pitanja. Sugovornici su bili S. Planić, → Igor Emili, Z. Kolacio, → Juraj Neidhardt, N. Šegvić, → Božidar Rašica, S. Sekulić-Gvozdanović, B. Magaš i drugi, a razgovaralo se o arhitektonskom jeziku, arhitekturi kao um-

jetnosti, regionalizmu i autohtonosti, graditeljskoj baštini, urbanizmu i urbanoj kulturi, urbarhitekturi, socijalnoj svijesti i angažmanu, stvaralačkim vrijednostima i prosedu, etičkoj dimenziji arhitekture, arhitektonskoj povijesti i edukaciji. U odgovorima sugovornika naslućeni su tako obrisi teorijskih sustava koji su se nalazili u potki njihovih kreativnih izraza, kao proživljene teorije koje su iznutra vodile njihovo stvaralaštvo i našle svoje opredmećenje u konkretnim projektima i realizacijama, odn. u ostvarenoj arhitektonskoj i urbanističkoj formi.

S obzirom na rastuću važnost teorijskog diskursa i pojačano zanimanje za konceptualnu potku arhitektonskog stvaralaštva, u tom su se razdoblju osnivali novi stručni časopisi, prevodila kapitalna djela strane stručne literature, pretiskivali povijesni tekstovi te je općenito ojačala izdavačka i istraživačka aktivnost. Na Arhitektonskome fakultetu u Zagrebu pokrenut je 1993. znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam → *Prostor* (utemeljitelj i glavni urednik → Ante Marinović-Uzelac), s ciljem objavivanja znanstvenih radova u području arhitekture, urbanizma i srodnih disciplina, koji izlazi i danas. Kapitalni naslov iz područja povijesti moderne arhitekture Kennetha Framptona *Moderna arhitektura: kritička povijest* preveden je 1992. Godine 1995. pokrenuta je Biblioteka Psefizma specijalizirana za teoriju arhitekture (urednik → Krešimir Rogina), u sklopu koje je među ostalim 1996. pripremljen pretpisak knjige S. Planića *Problemi savremene arhitekture* iz 1932. te 1997. izdana knjižica *Arhitekt Kovačić: skice i crteži*. Godine 1998. pokrenut je časopis za arhitekturu i kulturu življenja → *Oris* (utemeljitelj i glavni urednik A. Rusan) koji objavljuje stručne članke iz širokog područja arhitekture, dizajna, fotografije, kazališta, vizualnih umjetnosti i teorije, a uz časopis se od 2000. organizira manifestacija Dani Orisa – utjecajan arhitektonski simpozij s predavanjima istaknutih međunarodnih i domaćih arhitekata koji do danas djeluje na širenju i promociji arhitektonskoga kritičkog diskursa.

Najnovije doba

Recentni trenutak, sa stalno novim i izazovnim društvenim i prostornim fenomenima te ubrzanom dinamikom i raznolikošću arhitektonskih reakcija, potražuje još intenzivnije teorijsko i kritičko sagledavanje, koje se provodi nizom postojećih, ali i novih modaliteta i medija. Pritom su prisutna nova kritička tumačenja proteklih razdoblja, kao i istraživanja novih teorijskih koncepata koja bi mogla obuhvatiti obilježja i izazove trenutka. U spektru suvremenih problematika zastupljeni su i novi pristupi graditeljskom nasljeđu i ispitivanju potencijala njegove prilagodbe i prenamjene i kritičkih konzervacija.

Stožerno mjesto za recentni razvoj teorijsko-povijesnog područja, a u duhu svoje kontinuirane misije i djelovanja, i dalje ostaje Katedra za teoriju i povijest arhitekture Arhitektonskoga fakulteta u Zagrebu.

Radom svojih triju matičnih kabineta i njihovih nastavnika i istraživača Katedra i u posljednjim desetljećima razrađuje teorijsko-povijesnu problematiku: u Kabinetu za teoriju arhitekture nastavnici B. Magaš i → Karin Šerman; u Kabinetu za povijest arhitekture i zaštitu graditeljskog naslijeđa V. Bedenko, Alan Braun i Nataša Jakšić, te u Kabinetu za modernu i suvremenu arhitekturu → Andrej Uchytal, → Zrinka Barišić Marenić, Melita Čavlović i Mojca Smode Cvitanović. U okviru znanstvenih projekata koje kabineti provode, uz kontinuitet Atlasa hrvatske arhitekture 20. stoljeća te nove projekte, istražuju se trajna obilježja te pojedini akcenti ovdašnje arhitektonske misli i produkcije. Novi uvidi i interpretacije pretaču se u nastavni rad sa studentima te u stručne projekte s temama očuvanja i rehabilitacije povijesnog naslijeđa, a prezentiraju se sustavno putem mnogobrojnih publikacija te domaćih i međunarodnih znanstvenih konferencija, izložaba i stručnih skupova. U pogledu zaokruženih kompendija pojedinih znanstveno-nastavnih dionica ističe se knjiga B. Magaša *Arhitektura – Pristup arhitektonskom djelu* (2013) koja donosi zaokruženu cjelinu Magaševa tumačenja arhitektonske teorije na Arhitektonskome fakultetu u Zagrebu. Teorijske teme dalje razvija K. Šerman (*O problemu istine u arhitekturi. Gottfried Semper i pokušaj ustroja istinskog arhitektonskog sustava*, 2000; *Contemporary Croatian Architecture. Experimental Practices and Social Concerns*, 2009; *Utjecaj Bauhausa na hrvatsku međuratnu arhitekturu*, 2009. i dr.). Povijesnu tematiku nadograđuje Nataša Jakšić (*Crkva sv. Luke u Dubravi pokraj Splita*, 2006; *Kamenita vrata u Zagrebu. Obnova unutrašnjeg prostora prema projektu Jurja Denzlera*, 2011., s K. Šerman; *Novo u starom. Denzlerova Upravna zgrada Gradskih poduzeća u Zagrebu iz 1935. godine u historičkom tkivu zagrebačkoga Donjega grada*, 2011., s K. Šerman, i dr.). A. Braun uz znanstveno bavljenje izabranim povijesnim temama i građevinama nastavlja i tradiciju nastavno-vježbovnog rada na arhitektonskom snimanju hrvatskih povijesnih gradova, kao i stručnog djelovanja na zadacima očuvanja graditeljskog naslijeđa (*Obnova i prenamjena patrićijske gradske kuće Moise u Cresu*, 2018; *Obnova stambeno-poslovnog sklopa arhitekta Ivana Vitića u Laginjinov ulici u Zagrebu*, 2018; *Obnova Francuskog paviljona u sklopu Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu*, 2014. i dr.). Tu su i zapaženi radovi Kabineta za modernu i suvremenu arhitekturu (*Dubrovačke pouke arhitekta Nevena Šegvića* A. Uchytala, 2007; *Leksikon arhitekata Atlasa hrvatske arhitekture 20. stoljeća* A. Uchytala, Z. Barišić Marenić i E. Kahrovića, 2009; *Arhitektica Zoja Dumengjić* Z. Barišić Marenić, 2020. i dr.). Od izlagačkih projekata kojima članovi Katedre prezentiraju svoja istraživanja ističu se izložbe: *Kratka autobiografija škole Arhitektonskog fakulteta* (A. Uchytal, M. Čavlović; 2019), *Baština međunarodne suradnje: Afrički i azijski radovi hrvatskih arhite-*

kata (M. Smode Cvitanović, M. Smokvina; Zagreb 2020., Zadar 2021. i Sarajevo 2022), a zapaženo je i predstavljanje hrvatske arhitekture na Venecijanskom bijenalu arhitekture 2014., kada je pod vodstvom izbornice K. Šerman u okviru tadašnje glavne teme Bijenala, Absorbing Modernity 1914–2014, postavljena izložba Fitting Abstraction o hrvatskom arhitektonskom modernizmu u razdoblju 1914–2014.

Za razvoj akademskog i znanstvenoistraživačkog pristupa arhitektonskim i urbanističkim temama važno je i osnivanje doktorskog studija Arhitektura i urbanizam na Arhitektonskome fakultetu u Zagrebu 2007. pod vodstvom → Hildegard Auf-Frančić, u sklopu kojega je područje teorije i povijesti arhitekture znatno zastupljeno. Potencijal razvoja tog područja donio je i novi studij arhitekture uspostavljen 2003. na → Fakultetu građevinarstva, arhitekture i geodezije u Splitu, u sklopu kojega su se prezentacijom moderne arhitekture u splitskom i mediteranskom podneblju istaknuli → Ivana Šverko, → Darovan Tušek i Robert Plejić.

Uz akademske centre, teorijsko-povijesno područje nadopunjuje paralelno istraživačko i publicističko djelovanje raznih stručnih institucija i pojedinaca. Nastavlja se započeta aktivnost izdavačke kuće Arhitekt A. Rusana, koja uz kontinuitet časopisa *Oris* priprema zapažene publikacije, kritičke prikaze, kataloge i knjige, među kojima: *Suvremena hrvatska arhitektura. Testiranje stvarnosti* (M. Mrduljaš, V. Mimica i A. Rusan, 2007) te *Continuity of the Avant-Garde: Fragments of Croatian Architecture from Modernism to 2007* (2007). Uredničkom i autorskom aktivnošću u sklopu Orisa svojim se djelovanjem ističu V. Grimmer i → Maroje Mrduljaš, poglavito u smislu kritičkog sagledavanja i interpretacije recentne arhitektonske produkcije. Važnu ulogu u području stručne publicistike ima i → Hrvatski muzej arhitekture HAZU-a, s izdavačkom cjelinom *Edicija Architectonica* i njezinim monografijama o ključnim protagonistima i poglavljima hrvatske arhitektonske kulture, među kojima su: *Zdravko Bregovac. Arhiv arhitekta* (I. Nikšić Olujčić, 2015); *Ernest Weissmann. Društveno angažirana arhitektura, 1926.–1939.* (T. Bjažić Klarin, 2015); *Drago Ibler. Arhitektura kao ideja života* (ur. B. Bobovec, 2024) i dr. Ističu se i radovi → Ive Maroevića o povijesnom i suvremenom urbanizmu i arhitekturi Zagreba (*Zagreb njim samim*, 1999; *Antologija zagrebačke arhitekture*, 2000; *Kronika zagrebačke arhitekture 1981.–1991.*, 2002).

Znanstvenoj obradbi i prezentaciji važnih povijesnih i suvremenih arhitektonskih tema svojim se djelovanjem pridružuje i Institut za povijest umjetnosti (IPU) časopisom *Život umjetnosti* (kontinuirano izlazi od 1966) te mnogim istraživanjima i radovima svojih znanstvenika i istraživača, arhitekata i povjesničara umjetnosti. Ističe se kapitalna

studija *U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata* (1981) → Željke Čorak; studije o zagrebačkom urbanizmu i arhitekturi XIX. i XX. st. → Snješke Knežević (među ostalim i antologijska knjiga *Zagrebačka Zelena potkova*, 1996); pregledi o modernoj arhitekturi Darje Radović-Mahečić (npr. *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih*, 2007); radovi posvećeni arhitektonskoj produkciji u doba klasicizma → Ane Šverko (*Giannantonio Selva. Dalmatinski projekti venecijanskoga klasicističkog arhitekta*, 2013). Studijama pojedinih razdoblja i aspekata arhitektonske povijesti ističu se i Katarina Horvat-Levaj, Joško Belamarić, Andrej Žmegač, Danko Zelić i drugi, dok se recentnijim arhitektonskim temama u sklopu IPU-a bave arhitekti → Tamara Bjažić Klarin, Ivana Hanićar Buljan, A. Šverko i dr.

Svojim su utjecajnim radovima teorijsko-povijesnom području i poznavanju hrvatske arhitekture i povijesti zaštite graditeljske baštine znatno pridonijeli istaknuti povjesničari umjetnosti i znanstvenici nešto starije generacije: Grgo Gamulin, M. Prelog, → Cvito Fisković, R. Ivančević, Olga Marušević, Anđela Horvat, Ana Deanović, → Lelja Dobronić, Marija Planić-Lončarić, Radmila Matejčić, Tihomil Stahuljak, → Ivo Petricioli, Nada Grujić, Đurđica Cvitanović, Zorislav Horvat, Attilio Krizmanić, i dr. Obradbe različitih povijesnih i stilskih razdoblja, lokalnih tradicija, gradova, tipologija i autorskih opusa svojim su istraživanjima iznijeli i povjesničari arhitekture: Antun Baće, Marina Bagačić, Željko Peković, → Zlatko Karač, Dragan Damjanović, Marko Špikić, Marijan Bradanović, Daina Glavočić, Julija Lozzi-Barković, i dr.

U njegovanju i istraživanju hrvatske arhitekture važnu ulogu i u novije doba ima Udruženje hrvatskih arhitekata putem časopisa *Arhitektura i Čovjek i prostor*, pri čemu *Arhitektura* izdaje monografije o ključnim akterima arhitektonske scene, poput brojeva posvećenih N. Šegviću (2002), → Ivanu Vitiću (2005) i drugima. Udruženje pritom posebice vrednuje doprinose u području teorije i povijesti arhitekture ustanovljenjem strukovne nagrade »Neven Šegvić« (1996) za izniman publicistički, kritički, znanstvenoistraživački i teorijski rad u području arhitekture. Osim uvriježenim formama knjiga i časopisa, kritičko-teorijski diskurs o arhitekturi razvija se i u novim medijskim formatima te je primjerice Udruženje u suradnji s Hrvatskom radiotelevizijom 2018. pokrenulo dokumentarni serijal *Točka na A*, odn. *Čovjek i prostor* (autorska koncepcija: Sabina Sabljčić, Vedran Duplancić i Nikola Škarić), kojim se predstavljaju najuspješnija godišnja arhitektonska ostvarenja. Od televizijskih formata ističe se i dokumentarna serija *Betonski spavači* (Saša Ban, Maroje Mrduljaš i Nevenka Sablić), koja je u tri sezone (2016., 2019., 2024) predstavila vrijedno, no nerijetko zapostavljeno nasljeđe modernističke arhitekture. Kao novi prostori razvoja kritičkog diskursa i prezen-

tacije recentne arhitektonske produkcije potvrđuju se internetski portali posvećeni arhitekturi i urbanizmu te kulturi življenja i oblikovanja, poput Pogledaj to (urednica Nina Ivanuš) i Vizkulture (voditelj i urednik Ivan Dorotić).

Atraktivno područje teorije, povijesti i kritike arhitekture se tijekom vremena progresivno razvijalo i granalo, šireći svoje pristupe, teme i fokuse te privlačeći sve veći broj sudionika, umrežujući ih u produktivnu i vitalnu misaonu i konceptualnu platformu. S obzirom na akutnost zadataka koje novo doba i njegovi ubrzani fenomeni stavljaju pred urbanizam i arhitekturu, očekivanja od tog teorijsko-povijesnog područja danas su velika, kako u smislu otkrivanja bitnih obilježja i podliježućih mehanizama novih stanja tako i u pogledu nužnosti nalaženja adekvatnih operativnih arhitektonskih i urbanističkih odgovora na njihove nadiruće izazove. S takvim zadatcima pred sobom, poticajno je uvidjeti da su upravo teorijsko-povijesna istraživanja hrvatske arhitektonske kulture skrenula pozornost na postojanje dobro ustrojenih stvaralačkih načela, kreativnih metoda te propitanih projektantskih instrumenata i alata koji su tijekom povijesti pouzdano vodili ovdašnju arhitektonsku produkciju i na koje se, uz potrebne kritičke revizije i prilagodbe, može s pouzdanjem osloniti i u daljnjem stvaranju.

LIT.: Ž. Domljan: *Počeci kritike i teorije arhitekture i urbanizma u Hrvatskoj*. Peristil, 21(1978) 1, str. 167–168. — N. Šegvić: *Stanje stvari, jedno viđenje: 1945 – 85*. Arhitektura, 39(1986) 196–199, str. 118–280. — T. Premerl: *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata – Nova tradicija*. Zagreb, 1989. — B. Magaš: *Putovi vlastitosti u arhitektonskoj teorijskoj misli na prijelazu stoljeća*. Bulletin Razreda za likovne umjetnosti HAZU, 42(1994) 1(60), str. 25–34. — *Neven Šegvić*. Arhitektura (tematski broj), 45(1995) 1(211). — O. Maruševski: *Arhitekton-*

TIŠINA, Franjo, stambena zgrada na uglu Vrbanićeve ulice 1–3 i Ulice Crvenoga križa 11 iz 1949–51., Zagreb

sko-urbanističke veze Zagreba i Beča na prijelomu stoljeća. U: Fin de Siècle Zagreb-Beč. Zagreb, 1997. — *50 godina časopisa Arhitektura*. Arhitektura, 51(1998) 1(214) — B. Magaš: *Andre Mohorovičić u hrvatskoj arhitekturi*. Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin HAZU, 10–11 (1998), str. 29–38. — *Sveučilište u Zagrebu – Arhitektonski fakultet, 1919./1920. – 1999./2000.* Osamdeset godina izobrazbe arhitekata u Hrvatskoj. Zagreb, 2000. — T. Odak: *Hrvatska arhitektura dvadesetog stoljeća*. Zagreb, 2006. — Ž. Čorak: *Istraživanja arhitekture 19. i 20. stoljeća*. U: Baština u fokusu. 50 godina Instituta za povijest umjetnosti 1961.–2011. Zagreb, 2011., str. 140–149. — D. Salopek: *13 arhitektonskih razgovora*. Petrinja, 2017.

K. Šerman

Tišina, Franjo Zvonimir (Zagreb, 10. X. 1910 – Zagreb, 25. I. 1984), arhitekt, zapažen po stambenoj i javnoj arhitekturi.

Diplomirao je 1938. na Arhitektonskom odsjeku Tehničkoga fakulteta (→ Arhitektonski fakultet) u Zagrebu. Radio je kao projektant u građevnom poduzeću Zorislava Franjetića (1938–40) te vodio samostalni atelijer (1941–55). Nakon odlaska u Austriju surađivao je u atelijerima Hansa Krainza u Grazu (1955–56), Antona Liebea u Beču (1956–57), Fritza Pfeffera u Beču (1957–63., 1968–70., 1973–81), te Ferdinanda Riedla u Beču (1970–72), gdje je radio i kao samostalni projektant (1964–67).

U početnom se razdoblju karijere iskazao kao autor visokoocijenjenih natječajnih radova, među kojima se ističu Sveučilišna klinika na Šalati (1941., s → V. Turinom), hotel s plivalištem u Preradovićevoj ulici (1942), Dječji grad u Maksimiru (1943), sveučilišni konvikt Napredak na Tuškancu (1944) u Zagrebu i dr. Nakon II. svj. rata je u Zagrebu izveo koncertnu dvoranu bivšega Doma Armije u Zvonimirovoj ulici (1946–49), stambene zgrade u Zvonimirovoj 39 i 45, Makančevoj 15–17, na uglu Zvonimirove 77 i Heinzelove 24–26, Bogišćeve 9 i Vrbanićeve 21, Vrbanićeve 1–3 i Crvenoga križa 11, Ljudevita Posavskog 19 i Crvenoga križa 18–20 (1949–51), pregradnju Dječjačkog sjemeništa za Vojnu bolnicu (1949–51) i prijamnu halu Vojne bolnice na Šalati (1953) te mnogobrojna uređenja unutarnjih prostora (npr. trgovina obuće Sloga u Ilici 12 u Zagrebu, 1952; izložbena hala današnjega Tehničkog muzeja Nikola Tesla za kongres KPJ, 1952; Gradska vijećnica u Rijeci, 1954), a bavio se i oblikovanjem namještaja (stolac metalne konstrukcije s plastičnom presvlakom za bar u Poreču, 1955). U Beču je projektirao stambene zgrade u Prinz-Eugen-strasse 28 (1961), Böcklinstrasse 3 (1961) i Schüttelstrasse 23–25A (1968), stambenu zgradu s dječjim vrtićem Gradske općine u Marxergasse 12 (1967–69), pristanišnu zgradu zračne luke Schwechat (1958–62), hotel Hilton (1973., s F. Pfefferom), tvorničku i upravnu zgradu kompanije Coca-Cola (1976) i dr.

LIT.: A. Laslo, V. Grimmer: *Franjo Zvonimir Tišina*. Čovjek i prostor, 41(1994) 486–487, str. 20–25. — V. Grimmer: *Franjo Zvonimir Tišina*. Arhiv arhitekta (katalog izložbe). Zagreb, 2017.